Diskuse

Literární autorita jako významný společenský fenomén druhé republiky

Igor Fic

Obsáhlou knižní studii či monografii Jaroslava Meda *Literární život ve stínu Mnichova (1938–1939)* přivedlo na svět nakladatelství Academia už v roce 2010. Přesto, nebo spíš právě proto, si jako práce založená v autorově celoživotním díle i s odstupem času zaslouží zvýšenou pozornost.

Druhá republika bývá obecně vnímána a představována jako tragické období českého národa. V případě každé tragédie bývá kladen důraz na zápletku a dramatickou situaci s tragickým vyústěním, především ale na závěrečnou katarzi vedoucí k sebepoznání. I proto je koncept Medova díla vystavěn na základech zřetelně vnímané dichotomie univerzalistického pojetí dějin a partikulárního rázu národní historiografie. Předestřenou národní literární, dějinnou a kulturní reflexi musíme vážít jako projev hledání a nalézání identity sice jedinečně dějinně zakotvené, ale mravně vyspělé a kulturně žijící autorské osobnosti. Podtitul této obsáhlé analýzy by mohl znít: česká literatura a evropské dějiny. Cílem Medova odborného vzepětí je na podkladě dobových literárních a publicistických projevů konstituovat individuálně vymezenou existenci člověka v rámci českého národa a národní historie, existenci, jež umožňuje identifikaci s dějinně zdůvodnitelným evropským politickým, kulturním a mravním standardem, byť by se tak mělo stát navzdory vžitým představám o české minulosti a přítomnosti i navzdory samotnému evropskému kulturnímu standardu se všemi jeho společenskými deformacemi a zatuhlými his-

torickými rezidui. Jaroslav Med objasňuje a přibližuje názory literárních a společenských autorit v inkriminovaném období druhé republiky.

S tím, co bylo právě řečeno, souvisí jedna velmi důležitá věc: mám na mysli otázku žánrové, stylistické a vůbec formální klasifikace díla. Rozhodně nemáme co do činění s prací z oboru historiografie, sociologie, politologie, kromě převažujícího literárněhistorického hlediska je daleko nejspíše její záběr kulturněhistorický. Přestože se nepochybně jedná o odbornou publikaci s náležitými parametry, jako je propracovaný poznámkový aparát s komentáři či odkazy na použité zdroje nebo soupis pramenů a literatury, programový scientismus je jí vzdálený. Autor operuje se značným množstvím citací funkčně rozložených v textu, někdy třeba i na ploše celého odstavce, aby nechal vyznít jejich základní myšlenku v plném rozsahu a pak ji mohl komentovat či uvádět do patřičných souvislostí. Právě souvislostní pojetí a jednoznačná tendence k vytvoření co možná úplného a přesného, zároveň však plastického obrazu předmětného období v kombinaci s četnými ukázkami dobových textů, jejichž stylistická úroveň se pohybuje mezi hranicemi publicistického a uměleckého vyjádření, dovedly Jaroslava Meda k využití esejistické formy, jež je mu ovšem vlastní. Nepopisuje pramenný materiál, což by studii neúměrně zatěžovalo, a nehledá oporu ve striktně vymezené terminologii, čímž by zužoval prostor pro vlastní vyjádření a hodnocení. Jestliže se necítí svázán pojmoslovím ustáleným v tom či onom vědním oboru ani preferováním předem zvolené metody, důvodem nejsou snad terminologické či metodologické neznalosti, ale interdisciplinární založení práce. I když využívá výsledků historiografie, politologie, sociologie a pochopitelně literární historie, nejsou mu tyto společenskovědní disciplíny cílem, ale jen prostředkem. Takový postup však dílo nediskvalifikuje, spíše umožňuje nahlédnout další důležitou dichotomii – totiž podvojnost významově plného vyjádření rozloženého mezi „vědou“ a „vzdělaností“. „Objektivita“ Medova pojednání proto není objektivitou sterilní, vychází z hodnotového systému prověřeného duchovní zkušeností staletí evropské kultury.

Dominantním prvkem jeho projevu však zůstává srozumitelnost sdělení a ověřitelná správnost zřetelně vyložené myšlenky. Obsahovým kritériem textu není platnost, respektive neplatnost předem stanovené hypotézy, nýbrž korespondenční vztah mezi charakterem třeba jen dílčí historické události a permanentně působícím, v dané době fakticky obsaženým a reálně dosažitelným mravním, kulturním a náboženským horizontem evropské kultury. Tento obsahový výměr, jenž může být trestí nejen českých kulturních dějin, umožňuje svým neustálým dějinným působením zobecnit individuální lidský osud a každý konkrétní život povyšuje na dějinnou událost. Stručně řečeno: Medův bezmála třísetstránkový text je odbornou publikací a zároveň esejem v dobrém slova smyslu, jak nám jej zpřítomňuje evropská kontinentální i anglosaská kulturní tradice.

Formální i výrazová flexibilita jinak stylisticky konzistentního a vyváženého projevu, byť v určitých pasážích nenuceně a nenásilně expresivně zabarveného, činí čtenáře pozorným k jemným významovým nuancím. Musíme si uvědomit, že esejistický styl má své nepopíratelné hodnoty poznání a tu více, tu méně inklinuje k metaforickému způsobu vyjádření, aniž by rezignoval na preciznost a funkčnost,

neřkuli závažnost sdělení. Hlavní myšlenka takto přednesená nabývá z hlediska srozumitelnosti i receptivní přijatelnosti jakéhosi trvalejšího charakteru. Právě funkčnost stylu, jež se zrcadlí v tradicích eseje, znázorňuje jistý rozpor mezi společenskou poptávkou z časů, kdy věda ještě něco znamenala, a nejbližší přítomností, kdy mnohdy hypertrofovala do pseudovědeckých a kvaziodborných, povětšinou však významově vyprázdněných struktur, jež překryla nimbem záměrné mytizace všeho „vědeckého“. Věda je dnes v oblasti humanitních studií spíše mýtem o vědě, mýtem vytvořeným na základě politického a společenského konsenzu.

V posledních letech jsme mohli zaznamenat několik publikací a projektů, jež usilují o zcela podstatnou formulaci českých dějin v souvislosti s dějinami evropskými. Týkají se také období první a druhé republiky, protektorátu, odsunu Němců i tří poválečných let. Dílem vznikly v Čechách, dílem pocházejí od německých a jiných historiků. Ty skutečně poctivé a odhodlaně důsledné jsou nepostradatelné. Otázkou však zůstává dosah jejich působnosti. Odhlédneme-li od závislosti na rigidních institucionálních, oborových a osobních vazbách, jež jaksi ze setrvačnosti skličují i navzdory dobré vůli autorů soudobou historiografickou produkci, je to především otázka formy, jež nezřídka brání oslovit širší čtenářskou obec. Dějepisci měli odjakživa výraznou schopnost ovlivnit veřejné mínění. To platí dodnes. Je však třeba volit jazyk, kterému bude čtenář – přitahován vlastním zájmem o danou problematiku – nejen ochoten naslouchat, ale který jej bude k dalšímu poznání motivovat a v četbě kultivovat.

Jaroslav Med ve své knize usiluje popsat všechny významné polohy kulturně a historicky založeného češství v dané době. Přijal-li takový úkol se vši vážností a nesnadností jeho řešení, musel vytvořit poměrně složitou a rozkošatělou osnovu práce, odpovídající rozsahu problému i hloubce systémové analýzy. Kompoziční struktura jeho práce je vyvážená, propracovaná a z jistého úhlu pohledu v ní můžeme zahlédnout stavební postupy klasického dramatu. Celá obsáhlá studie je uvedena prolegomenou, v níž se hovoří o funkci a smyslu *literárního života*. To je velmi důležité, jelikož zde, hned na prvních stránkách knihy, nacházíme klíč k otevření problematiky, která je následně stručně nastíněna. Východiskem k řešení problému je tvrzení, že „dominantní vrstvou kultury byla díky tradicím literatura“ (s. 7). To lze jen těžko vyvrátit. Kam nás ale vede? „Při pohledu na literární život můžeme sledovat tematizaci různých světonázorových a politických otázek, jež byly reflektovány v literární publicistice, kterou musíme považovat za součást literárního procesu. Pro charakter literárního života jsou podstatné právě ty složky literární tvorby, jimiž je ovlivňováno či vytvářeno občanské vědomí, tvořící hlubinnou tkáň občansko-politického uvažování, aniž by to bylo odvozeno z přímé stranicko-politické aktivity – což je jistě nejzřetelněji viditelné v publicistice, v níž jsou role a charisma spisovatelského subjektu naprosto nezastupitelné. (...) Její apelativní funkce hraje ... větší roli než estetická kritéria, tvůrčí individualita vstupuje do sporu o smysl a povahu daného.“ (s. 7 n.) Pokud čtenář nepřijme tuto výchozí premisu anebo podcení její závažnost, mýjí se s vytčeným cílem.

Následuje prolog k dramatu. V něm je zřetelně vyjádřen základní kompoziční princip, jenž dominuje všem následným rozborům a analýzám, podstatným i díl-

čím – obsahová a významová trichotomie odvozená od myšlenkových, hodnotových, kulturních a společenských preferencí jednotlivých představitelů soudobého literárního života: „šaldovsko-čapkovské ‘sub specie života’, pravicově katolické ‘sub specie aeternitatis’ a levicová revoluční služebnost“. (s. 29.) Všechny hlavní i vedlejší motivy rozpracované v Medově knize vykazují podobnou strukturu; mění se pouze témata, ústřední aktéři vstupují na scénu a zase z ní mizí, aby tu více, tu méně naplnili tři základní dějové linie prostřednictvím své duchovní a umělecké orientace. Med konkretizuje jejich vystoupení pečlivě vybranými soubory citátů, jež vzhledem k výrazné apelativní funkci literárního projevu nabývají povahy vypjatých monologů, a vlastním komentářem tuto vypjatost mírní, dramatickosti situace zjemňuje, scénicky zklidňuje, čímž dosahuje žádoucí změny rytmu svého vlastního odborného textu. Co však bezprostředně viditelné není, ale ve veškerém hodnocení situace je nezastupitelně přítomno, je vazba interpretace publicistických projevů hlavních postav na jejich literární umělecké dílo. Vzniká tím výsledný dojem plného a celistvého obrazu kulturní epochy charakterizované dramatickými zvraty, nadějemi a katastrofami. Prolog a epilog tvoří v Medově podání kompoziční rámec, chceme-li kompoziční sponu celé postupně se vyjevující tragédie.

Termín „literární život“ označuje hlavní motiv celé knihy. V první části je literární život přiblížen v rozsáhlém časovém pásmu celého meziválečného období, pak v projevech a článcích třicátých lete a nakonec je charakterizován prostřednictvím hlavních témat, jež krystalizovala v závislosti na politických a společenských událostech: hospodářská krize, občanská válka ve Španělsku, antisemitismus, fašismus, rudý bolševismus a podobně. Jaroslav Med se snaží upřesnit základní pojmy a upozorňuje na jejich často i zmatečné užívání v dobové publicistice, citlivě vnímá atmosféru ve vyhrocené době, reflektuje otázky smyslu dějin a aktuálně akcentované češství, zdůrazňuje význam sebezáchovných nacionálních fobií a národních traumat předvečer mnichovské tragédie. Nějak takto vyhlíží první třetina knihy. Centrální část, zlom v celém příběhu, připadá na sedmou kapitolu. Na padesáti stranách vnitřně strukturovaného textu zde autor váží význam národní kulturní tradice nejen pro literární, ale obecně kulturní život na konci první republiky v souvislosti s interpretačním kánonem a historickými a literárními výkladovými stereotypy: svatováclavskou tradicí, barokem, láskou k zemi... Poslední třetina knihy – deset kapitol včetně epilogu – je vyhrazena pro samotný „literární život ve stínu Mnichova“, tedy rozbor stěžejního námětu.

Epilog přináší zmíněnou katarzi. Při konstatování všech selhání, propadů, frustrací zřetelně vystupují intelektuální a mravní hodnoty slovesného umění v tragické době, jež se vyznačovala zároveň krizí demokracie, úsilím o zachování kulturní kontinuity, vyhroceným nacionalismem a iracionálními excesy, evropeistickou skepsí a dalšími rozpornými jevy. Přes všechny výhrady, které lze mít k mnohým literárním, kulturním a politickým projevům období druhé republiky, je zcela patrné, že právě v této fatálně stísněné době vystoupily prostřednictvím literární autority některé rysy českého národního profilu do popředí výrazněji než jindy. Zpětně je můžeme vidět a přijímat nebo naopak odmítat jako charakteristiky latentně přítomné v našem novodobém, moderním a současném češství.

V průběhu celého 19. a 20. století se znovu a znovu vracela období, kdy mýtus vědy prorůstal českým národním mýtem. Toto spojení velmi často paralyzovalo myšlení a jednání Čechů v Evropě. Přestože stavějí na českém úspěchu, vědeckém růstu a pokroku, české dějiny vykazují selhání, prohry a podvody, s nimiž je spojen nepřiznaný kulturní a politický regres, místy ponižující a ostudný. Zjištění, že může mít za určitých okolností skutečně sebetřýznivý charakter – procházely jím celé generace českých vzdělavců, počínaje Hubertem Gordonem Schauerem, Tomášem Garriguem Masarykem, F. X. Šaldou nebo mladistvým Arne Novákem – které však při vědomí skutečnosti, že se z Evropy nelze vymknout, stejně jako se nelze vymanit z jejich dějin, přináší osvobozující účinek. A všimněme si, že se žádná ze jmenovaných i nejmenovaných významných osobností – i když tak nejednou chtěla učinit – národa a jeho dějin nezřekla.

Důvod je zjevně dvojitý: Jednak osobnostní dispozice příkře vymezené, ba někdy i zatvrzelé vůči svému okolí – a tudíž ze zřídla nadosobního étosu vyvěrající zásadové jednání a heroismus, jež národu chyběly a chybějí. A především závazné vědomí skutečnosti, že zřící se českých dějin by v konečném důsledku znamenalo zřící se i dějin evropských, jichž jsme sice marginální, nakonec však jaksi specifickou součástí. Jinak řečeno: českých dějin se může zřící, respektive být stižen jejich ztrátou, jen z přítomnosti žijící člověk, jenž se cítí být Čechem a nic než Čechem a který si své češství zdůvodňuje dle potřeby okamžitou aktualizací vykonstruovaného českého mýtu. Takový Čech bude zažívat pocit, že je v dějinách neustále ohroženým druhem, přičemž jako osobnost sám degeneruje nejenom v přítomnosti – a tedy manipulovatelnou – podobu průměrného češství, ale daleko dříve v bezvýchodnou karikaturu sebevědomého lidství. A toto platí ne-li pro český národ jako kolektivní identitu, tedy určitě pro jeho politickou, společenskou, a zejména kulturní reprezentaci, jež je mu tradičně autoritou, umocňuje jeho konstitutivní rysy na národní normu a v jejím rámci je nadále formuje k obrazu svému. Dnes daleko víc než v minulosti nahlížíme, že nejvážnější hrozba, která Čechům i jejich dějinám reálně hrozila a hrozí, je obsažena v nich samotných.

Pregnantním příkladem důsledků plynoucích z takových východisek je doba, kterou popisuje Jaroslav Med. V meziválečném čase vznikla varianta českého mýtu vyvěrající z celonárodní frustrace a povýšená na ideologickou konstrukci samostatného československého státu. Ostatní Evropa si pochopitelně počínala v těchto letech jinak. Ovšem všelijak modifikovaný nacionalismus, trucovitý i prchlivý, umírněný i agresivní, kulturní, politický či náboženský, konzervativní či liberální, po několika desetiletích expanze evropských totalitářů zůstal již tradičně frustrované české společnosti jako zdánlivě nejbližší, protože zažitá a lehce využitelná, část dědictví minulosti, aby se posléze stal základem neobyčejně rezistentní kulturní, společenské, a hlavně politické unifikace. Přesvědčení o vlastní výjimečnosti se tu střídá s pocitem nepochopení, zneuznání a prohry. Pro každý politický, společenský či kulturní čin vyrůstající z těchto až patologicky rozbujelých předpokladů národního života je určujícím a jediným skutečně směřodátným, ve své podstatě sebezáchovným rysem české národní existence hodnotový relativismus. Českému národu je vlastní a po desetiletích a staletích se stal základní složkou jeho mentální výbavy.

V polovině třicátých let napsal F. X. Šalda úvahu „Češství a Evropa“, kde se zamýšlí nad budoucím osudem Evropy: „Na konci středověku vznikají první národní státy. Francie, Itálie, Anglie ustavují se v svém státním životě víc a víc neuniversalisticky; a tato nacionalistická vlna dostupuje svého vrcholu teprve dnes: světová válka dala vznik našemu a polskému státu jako státům národním. Ale není pochyby také, že zenit nacionalismu bude brzy překročen a že se universalism dostane zase intenzivně ke slovu. Cítí se již a bude se cítit potřeba vyrovnávat nacionalistické rozpory a spory principem vyšším, universálním. Principu jednoty musí se dostat, což jeho jest, ač nemá-li různorodost vést k roztržitému. I veliké mohutné státy národní jako Itálie, jako Německo budou musit dřív nebo později krotit svůj egocentrism, uvést jej nějak v souhlas s principem jednotnosti nebo harmonie. Sjednotit dobovatelsky celou západní Evropu, jak tomu jednu chvíli chtěli první Habsburkové, nebo v míře ještě větší Napoleon, bude asi sotva možné. Proto to sjednocení bude chtěj nechtěj víc a víc civilizační, na podkladě obecných principů, práva a spravedlnosti.

Pro malé státy a národy, zejména pro nás ... klade se otázka tak, že musíme svůj nacionalism vědomě svádět na jmenovatele universálního, vyrovnávat jej účelně a záměrně universalismem. (...) Syntetická myšlenka, která předejme toto slučování a ukáže mu cesty, nepochodí špatně. Nemohla by to být myšlenka středoevropská, a speciálně myšlenka naše? To je kulturní program ne na jedno století, nýbrž na století několik.“¹

Odhad v úsudku byl správný, jen si Šalda neuměl a snad ani nemohl umět představit jiný způsob řešení, než jaký vyplýval z dobové politické situace. Otázkou zůstává, zda si je i dnes Evropa vědoma tohoto posunu a této odpovědnosti, k níž byla krátce poté, co psal Šalda tyto řádky, donucena vlastními selháními a nekonečnými hrůzami holokaustu. A pokud ano, zda je ochotna a schopna tento projekt uskutečnit. Je to projekt přesahující každý nacionalismus a egoismus, tedy i nacionalismus a egoismus německý, francouzský a pochopitelně i český. Češství samo o sobě jako by v něm bylo vyvráceno z kořene. Ovšem z jakého kořene? Je-li pro Čechy relativismus všeho druhu naprosto typický, mohli by se v současné dekadentní Evropě cítit jako ryba ve vodě, aniž by přestali být Čechy. V opačném případě – bude-li Evropa usilovat o restituci hodnot, jež její existenci zakládají, a bude-li ochotna za ně položit i oběti – budou k ní Češi zřejmě cítit nedůvěru a budou nadále rozvíjet zažité postupy svého podlézavého alibismu. Ať tak či tak, musí se jako individua stát Evropany; a to i v případě, že by se národ svého evropanství vzdal. Každá jiná alternativa je nepřijatelná. Evropanem lze být navzdory svému češství. Jen tak, proměněn Evropou, lze žít z její minulosti i z její budoucnosti, byť by byla sebevíc neutěšená. Toto je však především věc volby, a tudíž individuální, nikoli národní odpovědnosti.

1 ŠALDA, F. X.: Češství a Evropa. In: *Šaldův zápisník*, roč. 7: 1934–1935. Praha, Otto Girgal 1935 (reprint Praha, Československý spisovatel 1994), s. 226–231, zde s. 227 n.